

**КУЛЬТУРА ВЖИВАННЯ
НОМЕНА УКРАЇНА
В ТЕКСТАХ ДМИТРА ДОНЦОВА**

*Доведено, що визначальне місце в системі картини світу Дмитра Донцова посідає номен **Україна**, який відтворює культурно-історичні настрої епохи, є чинником формування мовно-політичного світогляду та основою побудови сильної держави.*

*Показано лексико-семантичні особливості номена **Україна** на основі життя письменників та політичних діячів; охарактеризовано функції зазначеної назви; з'ясовано аспекти культури мовлення щодо вживання форми **на Україні**.*

Ключові слова: номен **Україна**, етнонім **український**, атрибутивний модифікатор, синтаксична норма, Дмитро Донцов.

*Доказано, что определяющее место в системе картины мира Дмитрия Донцова занимает номен **Украина**, который воспроизводит культурно-исторические настроения эпохи, является фактором формирования культурно-политического мировоззрения и основой построения сильного государства.*

*Показано лексико-семантические особенности номена **Украина** на основании жизни писателей и политических деятелей; охарактеризованы функции указанного названия; выяснено аспекты культуры речи по употреблению формы **на Украине**.*

Ключевые слова: номен **Украина**, этноним **украинский**, атрибутивный модификатор, синтаксическая норма, Дмитрий Донцов.

*The name **Ukraine** is a word-symbol that represents our state and is one of the oldest units in the language and mental picture of the world. Therefore, the analysis of the word **Ukraine** in «Literary Essays» by Dmytro Dontsov is relevant, which allows to interpret the text in accordance with the views of the author and illustrates the nation-building and state-building functions of the language.*

*Purpose to show the cultural and historical background of the use of the word **Ukraine** in «Literary Essays» by Dmytro Dontsov.*

*Objectives: to show the lexical-semantic features of the name **Ukraine** based on the life of writers and political figures; to characterize the functions of the specified name; to find out the aspects of the speech culture about the usage of the wrong form on **Ukraine**.*

*The determinant place in the system of individual-language world picture of Dmytro Dontsov takes the word **Ukraine**, which recreates the cultural and political mood of the era, reveals the ideological background of the text, and is a factor in the formation of the language and political worldview and the building basis of a strong state.*

The lexeme Ukraine is used in the texts both as an independent name and with an attributive modifier (Soviet, Great, Socialist etc.). It is significant that the ideology of nationalism does not characterize our country as a nightingale, flowered but convincingly accentuates on significant aspects, therefore Ukraine appears in the texts of Dmytro Dontsov as heroic, stormy, glorious, mighty, strong, and Cossack.

Prospects for further research in this area are in the analysis of the lexeme Ukraine in the works of the writers of the journal «Visnyk» and in the consideration of the toponymic field of works by Dmytro Dontsov.

Key words: name Ukraine, ethnonym Ukrainian, attribute modifier, syntactic norm, Dmytro Dontsov.

Назва *Україна* є об'єктом аналізу численних праць, позаяк це слово-символ, що репрезентує нашу державу та є однією з найдавніших одиниць у мовно-ментальній картині світу. Відтак вивчення зазначеного номена можливе в аспекті політичному, історичному, літературознавчому, культурно-національному тощо. З огляду на це актуальним є аналіз слова *Україна* в «Літературній есеїстиці» Дмитра Донцова, що дає змогу інтерпретувати текст відповідно до поглядів автора та ілюструє націє- та державотвірну функції мови.

У мовному аспекті номен *Україна* є складником узагальнених праць з різноманітної проблематики: етнології [1; 3], лінгвістики тексту [5], соціолінгвістики [13], шевченкознавства [6; 11] тощо. Прикметно, що культурно-історичний пласт формування назви *Україна* здійснили Л. Цегельський, В. Січинський, Д. Дорошенко, М. Грушевський [цит. за 7, с. 105], а кодифікацію морфемного складу та наголосу розглянув Б. Кобилянський [4, с. 299–300].

Індивідуально-авторська картина світу публіциста, мислителя, політичного лідера Дмитра Донцова немислима без стрижневого слова *Україна*. Аналізований номен є основою для формування життєво-філософської позиції, усвідомлення історичного минулого та розуміння сучасної ситуації. Заслуговує на увагу вивчення лексеми *Україна* в текстах Дмитра Донцова на

тлі життя письменників та політичних діячів, оскільки подана назва виявляє тут велику продуктивність.

Нашою метою в статті є: показати культурно-історичне тло вживання слова *Україна* в текстах Дмитра Донцова. Відповідно до поставленої мети передбачено виконання таких завдань: показати лексико-семантичні особливості номена *Україна* в «Літературній есеїстиці»; охарактеризувати функції зазначеної назви; з'ясувати аспекти культури мовлення щодо вживання форми *на Україні*.

Назва *Україна* (за СУМ) має обмежений спектр значень, позаяк це: 'країна, край' та (заст.) 'територія уздовж меж держави, біля її краю' [10, с. 422]. Один з найвидатніших істориків мови І. Огієнко засвідчує також, що слово *Україна* «спершу визначало ... пограниччя (див. Іпатіїв Літопис)» [7, с. 100], а вже згодом «назва малої місцевости перенеслася на всю країну» [7, с. 102]. Важливо, що «під час розвитку козацького руху термін *Україна* обіймав щораз більшу територію, аж поки не став власною назвою нашої держави – хоронімом, а відтак і політонімом» [13, с. 329]. У «Літературній есеїстиці» Дмитра Донцова аналізований номен (поряд із часто вживаною семою 'край, територія') є основою для формування таких смислових домінант: процес творення самостійної держави, героїчне минуле, певний історичний період, життя письменників, місце подій, велич члена «провідної верстви» та пошанування сильної козацької жінки тощо. Кожна з них відрізняється за частотністю вживання та характером сполучуваності. Оскільки нашим завданням є з'ясувати культурологічний аспект зазначеної назви, для аналізу візьмемо семантичне наповнення 'життя письменників та політичних діячів', що актуалізовано на тлі номена *Україна*.

Прикметно, що в текстах Дмитра Донцова слово *Україна* переважно вжито без уточнювального прикметника. Поза тим, у досліджуваному матеріалі важливе інформаційне наповнення має номен *Україна* з атрибутивним модифікатором (за визначенням М. Степаненка [11, с. 196]), приміром, *Велика Україна* [2, с. 168, с. 237, с. 248], *підсоветська Україна*

[2, с. 597], *Радянська Україна* [2, с. 286], *Соціалістична Радянська Україна* [2, с. 285], *Російська Україна* [2, с. 45], *Західна Україна* [2, с. 45]. В ідеолога націоналізму виняткова функційна вага припадає на прикметник *соціалістична, комуністична*, бо це вже зовсім інша *Україна* у сприйнятті автора. Саме такий атрибутивний модифікатор – це особливе наповнення номінативної сутності аналізованої лексеми.

У текстах «Літературної есеїстики» Дмитро Донцов обмежує територію України словом *підсоветська*, бо навіть у такій країні публіцист бачить бунт «*проти мертвеччини нудного конформізму звироднілого режиму імперії і духової гнилизни її схамілої провідної верстви*» [2, с. 597]. Автор пояснює, що справи на *Великій Україні* «*не повинні смутити жодного націоналіста і жодного ворога Росії*» [2, с. 245]. Категорично не сприймаючи *советської* дійсності, великий публіцист у негативному плані та з іронією ставиться до ідеологічної «*творчости Радянської України*» [2, с. 284, с. 286, с. 568], *Великої України* [2, с. 286].

Негативну маркувальну ознаку мають модифікатори *комуністична, большевицька, советська, Соціалістична, Радянська*. Наприклад, варіант *Комуністична Україна* Дмитро Донцов подає для характеристики поглядів М. Хвильового. Автор бачить, як *традиції страшної старовини віджили на большевицькій Україні* [2, с. 213], бо *большевизм не був органічним з'явищем на Україні* [2, с. 287]. Мислитель категорично не сприймає *Соціалістичну Радянську Україну*, що *несе соціальне і національне визволення* [2, с. 285], показує, як для *літератури цієї України ми працюємо* [2, с. 285], аналізує *диктатуру большевицько-російської думки на Україні* [2, с. 285].

Численні уточнення щодо номена *Україна* стосуються не лише територіальних обмежень (*Велика Україна, підсоветська Україна* тощо), а й її історичного минулого, наприклад, *скатована Україна* [2, с. 378] (у цьому випадку Дмитро Донцов цитує Шевченків «Великий льох»), *степова Україна* (де Стороженко пізнав колишнього запорожця [2, с. 331]), *сучасна нам Україна* [2, с. 214], *наша Велика Україна* [2, с. 284]. Якщо

в Тараса Шевченка «виняткова функціональна вага припадає на займенникові прикметники» [11, с. 197] (*моя Україна, свою Україну любить*), то в Дмитра Донцова маємо: *войовнича Україна; бурхлива, героїчна Україна; стародавня Україна; сторокозацька Україна; соборна Україна* [2].

Показовим є те, що найчастіше життя письменників та політичних діячів подано крізь призму засадничо важливого номена *Україна*, ужитого без уточнювального прикметника. Наприклад, ідеолог націоналізму пояснює, що коли Т. Шевченко «з'явився на *Україні* з своїм словом, на дрібних людей напав жах» [2, с. 322], бо він показав справжню *Україну*, від якої їм стало «*боляче і страшно*» [2, с. 322]. Також про Т. Шевченка щорічно говорить вся *Україна*, його «*змонополізувала для себе майже кожна політична сила*» [2, с. 130].

Не торкаючись українськості чи неукраїнськості М. Гоголя, Дмитро Донцов подає ідеї університетського професора, який уявляв своїх земляків як «*націю окрему, відрубну від московської*» [2, с. 359], бачив *Україну* справжньою вітчизною слов'ян [2, с. 360]. Великий публіцист показує позитивний бік життя М. Гоголя, позаяк назва *Україна* слугує в його поглядах зразком для творення ідеального типу людини. У *козацькій Україні* полтавець чує «*мову пристрасти негасимої, рішучий, уривчастий лаконізм сили і свободи*» та такими словами планує написати задуману драму з історії *України* [2, с. 364]. У М. Гоголя воскресає, наче жива, стародавня *героїчна Україна* [2, с. 370], а в минулому *України*, в її легендах, віднаходила заспокоєння його душа [2, с. 363].

Номен *Україна* невіддільний елемент для характеристики поглядів Лесі Українки, оскільки вона «*найбільш європейський письменник України*» [2, с. 38], «*одинокий мужчина серед поетів соборної України*» [2, с. 60, с. 481] (за твердженням І. Франка).

Дмитро Донцов показує, що регулятив *Україна* в різних письменників (французів, німців, поляків, чехів, росіян) асоціюється зі званою постаттю XVIII віку Іваном Мазепою [2, с. 45, с. 50, с. 51]. Навіть об'єктом опису В. Гюго був знов-таки І. Мазепа [2, с. 43], тобто сильний український гетьман.

Лексема *Україна* – чільний аспект для показу поглядів М. Драгоманова, який «ніколи не мав для **України** окремого державно-правового ідеалу» не був «апостолом нової **України**», а був батьком та ідеологом *України*, яка «в особах нещасних провідників нашого відродження... скінчила крахом» [2, с. 129].

Назва *Україна* є тлом для відтворення життя і трагедії М. Хвильового, який, наївно вірячи в гасла інтернаціоналізму, намагається внести свої звичаї, відтак «збентежений, питався він себе: “Невже я зайвий чоловік тому, що так люблю безумно **Україну**?”» [2, с. 219]. Мислитель цитує О. Ольжича, бо той бачить привид всеохопної війни, що прийде в *Україну* [2, с. 594]. Проте Дмитро Донцов, аналізуючи думки українських письменників, відчуває, що в їхніх творах «дзвенить патос майбутньої героїчної **України**» [2, с. 507]. Кваліфікативне означення *героїчна* знову відтворює позицію публіциста щодо сильної держави, у відродження якої він вірить.

Нерідко номен *Україна* є стрижневим для характеристики літпроцесів, відтак текст насичений висловами: *пролетарська література на **Україні*** [2, с. 262], *в **Україні** не все написано могло побачить світ* [2, с. 263], *між творчістю **України** і Росії є прірва така сама, як між ідеалами* [2, с. 286]. Подаючи аналіз творів різних письменників, мислитель протиставляє їхні позиції для увиразнення своїх ідей. Наприклад, з одного боку, «*Квітка, Нечуй, Мирний, Олесь, Куліш – це **Україна** часів втихомирення, розпруження*» [2, с. 400], з іншого боку, маємо авторів, які «*віщують, горять, до чогось кличуть*», навіть просять архістратиґа Михаїла, щоб «*кров'ю сполював **Україну** від кочової погані*» [2, с. 401]. Уже в «Енеїді» є образ *войовничої **України*** та її слави [2, с. 401]. В іншій статті, з одного боку, в *Україні* «*просвітянщина*», з іншого – *бурхлива і героїчна **Україна*** [2, с. 480]. Крізь призму лексеми *Україна* Дмитро Донцов актуалізує погляди вісниківців, які вважали, що «зосередженість культурної традиції на “землі”, “мирному побуті”, “природі”... позбавляє національну літературу державних та імперських, а відтак життєтворчих устремлінь» [9, с. 137].

«Літературна есеїстика» засвідчує численне вживання слова

український у текстах автора. Етнічно-національні риси українців актуалізують словосполучення: **український** націоналізм (*театр, фільм, темперамент*), **українська** нація (*духовість, думка, справа, історія, культура, література, кінематографія, молодіж, муза, суспільність*), **українське** національне мистецтво, **українські** письменники (*племена, степи*). Прикметно, що етнонім *український* поряд з номінативним прямим значенням у творах мислителя передає й негативну оцінку описуваних подій, наприклад, «*ніжні українські апостоли засвоїли тільки одну сторону революційної ідеї – її симпатію “до всіх, що ллють свій піт і кров”*» [2, с. 257].

Привертає увагу, що в усіх аналізованих статтях Дмитра Донцова вжито лексеми *духовий, духово*, що побутували в українській мові до репресій 30-х років ХХ ст. Позаяк слово *духовий* означає ‘те, що пов’язано з моральною силою, поглядами, прагненнями, сферою ідей людини’, словосполучення *українська духовість, зруйнувало Україну духово* аксіоматично правильні та численні у творах мислителя. Наприклад: *панування Московщини зруйнувало Україну духово та культурно* [2, с. 342].

Номен *Україна* в «Літературній есеїстиці» Дмитра Донцова (крім прямого номінативного) функціонує в переносному значенні. Наприклад, специфіку аналізованої лексеми відтворює метонімія: *Україна зуміла дати відсіч Півночі* [2, с. 221]; *напівграмотна Україна (за словами Белінського) не має перспективи* [2, с. 226]; *Україні потрібен цілий апарат політичної та ідеологічної диктатури* [2, с. 286]; *Україна з подивом дивилася на останніх запорожців як надлюдей-велетнів* [2, с. 341].

Найчастотнішим прийомом характеристики лексеми *Україна* є опозитивний аспект, завдяки якому увиразнено національні відмінності різних країн. Дмитро Донцов зіставляє номен *Україна* переважно з номеном *Росія*, рідше – з номеном *Європа* (зокрема, *Східна Європа*). Приміром, неможливо поєднати «*страшні проєкти поділу Росії і самостійну Україну*» [2, с. 35].

Тексти головного ідеолога українського націоналізму ілюструють уживання прийменникової конструкції *на Україні*, що є порушенням сучасної синтаксичної норми (наприклад,

незадоволення на **Україні** перед Полтавою [2, с. 49]). Відомо, що російщення України відбувалося не лише політичними методами (репресії, голодомор, упродовження мови через систему освіти, переселення українців на неукраїнські території), а й утрочанням у мовні явища. За советських часів ненормативна форма **на Україні** почала побутувати як єдино можливий варіант, що «спричинило низку асимілятивних змін» [12, с. 499] у мовній системі та призвело до численних синтаксичних калек. Причинами ненормативного вживання прийменника *на* з назвою *Україна* є: аналогія з місцевим відмінком, ототожнення із частиною рідної землі, заміна власної назви загальною, належність до межових рубежів Київської Русі, накладання форм *на Лівобережній Україні, на Великій Україні* тощо [4, с. 300–302]. Про зазначені форми Б. Кобилянський пише, що це «аномальне вживання прийменника» [4, с. 299], «вузькохуторянський анахронізм» [4, с. 303]. Щодо форми **в Україні** емоційно говорить П. Штепа: «Як дуже Московщина боїться (а тому й ненавидить) багатства української мови видно з того, що вона дуже пильнує навіть дрібний мовний “сепаратизм”. Наприклад, заборонила писати **в Україні**, а наказала писати **на Україні**, бо ж прокляте малюсіньке “в” натякає на державну незалежність України (*в Англії, у Франції*)» [14, с. XXIV]. Цієї самої думки дотримується І. Огієнко: «Форма “на Україні” не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України...» [8, с. 221]. Використання конструкції *на Україні* в текстах Д. Донцова, імовірно, спричинено тогочасною мовною практикою та підневільним статусом нашої країни. Проте виховання сильної особистості в текстах мислителя настільки потужне, що вживана ненормативна форма із прийменником *на* лише додає сили в боротьбі за вільну державу, формує націєцентричний світогляд та виховує покоління борців.

Визначальне місце в системі індивідуально-авторської картини світу Дмитра Донцова посідає номен *Україна*, що відтворює культурно-політичні настрої епохи, увиразнює ідеологічне тло тексту, є чинником формування мовно-

політичного світогляду та основою побудови сильної держави.

Лексему *Україна* вжито в текстах і як самостійну назву, і з атрибутивним модифікатором (*Советська, Велика, Соціалістична* тощо). Показово, що нашу державу ідеолог націоналізму не характеризує як *солов'їну, уквітчану*, а переконливо акцентує на значущих аспектах, відтак *Україна* в Дмитра Донцова *героїчна, бурхлива, славна, могутня, сильна, козацька*.

Основна функція слова *Україна* у творах мислителя є номінативна, проте в численних випадках ця лексема слугує для творення метонімії та формує опозитивні відношення, що посилює увагу читача. Національно-етнічні риси увиразнює численне за вживанням кваліфікативне означення *український*.

Конструкція *на Україні* є порушенням синтаксичної норми, що спричинено політичним утручанням у мовні явища за часів советизації мови.

Перспективи дослідження поданої теми полягають в аналізі лексеми *Україна* у творчості вісниківців та у вивченні топонімного поля творів Дмитра Донцова.

Бібліографічні посилання

1. **Голубовська І. О.** Етнічні особливості мовних картин світу. – Київ : Логос, 2004. – 284 с.
2. **Донцов Д.** Літературна есеїстика / відп. ред. і упорядн. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – 688 с.
3. **Жайворонок В.** Українська етнолінгвістика. Нариси. – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
4. **Кобилянський Б.** Прийменники *в (у), на* при назвах країн та інших географічних власних найменувань // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. – Вип. 29. – С. 297–303.
5. **Кочан І. М.** Лінгвістичний аналіз тексту. – Київ : Знання, 2008. – 423 с.
6. **Мойсієнко А. К.** Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша : автореф. дис. ...

- д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 1997. – 32 с.
7. **Огієнко І. (Митрополит Іларіон).** Історія української літературної мови. – Київ : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
 8. **Огієнко І. (Митрополит Іларіон).** Рідна мова. – Київ : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
 9. **Омельчук О.** Літературні ідеали українського вісниківства (1922–1939). – Київ : Смолоскип, 2011. – 336 с.
 10. **Словник української мови:** в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – 658 с.
 11. **Степаненко М.** Синтагматика оніма Україна в поетичному дискурсі Тараса Шевченка // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 2. – С. 188–203.
 12. **Терлак З.** Синтаксичні кальки в аспекті норми // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 34. Частина II. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 498–505.
 13. **Фаріон І.** Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 656 с.
 14. **Штепа П.** Словник чужослів. Знахідки. – Торонто : Видали Іван Гладун і сини, 1977. – 452 с.